

E-LOGOS/2000

ISSN 1121-0442

EXCELENTNÍ STUDENTSKÉ PRÁCE

Retence a návazná problematika

Ondřej Bohuslav

Úvod

V této práci bych se rád pokusil o krátký nástin problematiky času a s ním související problematiky retence, tak jak je vnímána a popisována v díle Edmunda Husserla Přednášky k fenomenologii vnitřního časového vědomí. Než se začneme zabývat touto problematikou, je třeba osvětlit si některé pojmy, na kterých je celý výklad postaven. Předem však lze uvést, že nám nepůjde o čas ve vulgárním slova smyslu, že nebude probírán čas, který můžeme měřit na hodinkách. Bude se nám jednat v nitřní konstituci času, tak jak probíhá v našem vědomí. Není těžké pochopit, že mezi časem, který pozorujeme a měříme, a časem, který prožíváme a cítíme, je rozdíl. I v případě, že bychom žádný objektivní čas nemohli pozorovat, jsme schopni všimnout si našeho vnitřního času, který v nás stále plyne. Případem, který toto velmi dobře ilustruje, může být příklad člověka uvězněného v temné kobce. Takový člověk nemůže svými smysly pozorovat projevy objektivního času (například východ a západ slunce, nevidí hodinky atd.), přesto však je schopen s časem pracovat. To znamená je schopen rozlišovat časovou souslednost jednotlivých dějů, rozlišuje minulé od přítomného. Z toho všeho můžeme usuzovat, že správným místem pro pátrání a přibližování pojmu času bude naše vlastní mysl. Můžeme totiž směle předpokládat, že čas jako takový, je konstituován ve vnitřním vědomí člověka. Nyní však již přikročíme k vlastnímu rozboru tohoto pojmu a toho, co reprezentuje.

Časové objekty

Nejprve si je třeba uvědomit, že naše myšlenkové akty se mohou upínat k mnoha druhům intencionálních objektů. Tyto objekty, které jsou v imanenci naší mysli, mají různé podoby. Může se jednat o jednoduché reprezentace objektů, ale může také jít o nesmírně složité a spleť

souhrny různých vjemů. Pro nás je velmi důležitým druhem těchto objektů objekt časový. Jedná se o objekt, který se uskutečňuje v čase. To znamená, že není statický, ale odehrává se v průběhu nějakého časového úseku. Jejich jednota spočívá v čase. Pokud bychom z takového objektu vzali jeden jediný okamžik, nebyl by tento objekt úplný. Úplnost takového objektu je dána jedine pomocí času. Klasickým případem, který budeme dále hojně uvádět je tón či jejich seskupení. K tomu, abychom mohli hovořit o tónu je třeba jeho časové dimenze. Jediný okamžik sice zachycuje cosi z tohoto tónu, ale nejedná se o tón. Je třeba délky, aby se tón stal vůbec tónem. Také můžeme pozorovat, že tón nejprve nabírá na intenzitě, a pak teprve zní po určitou dobu. Toto znění pak postupně utichá a tím se teprve celý tón završuje. Sám Husserl o časových objektech říká: “Pod časovými objekty ve speciálním smyslu rozumíme objekty, které jsou nejen jednotami v čase, nýbrž také v sobě obsahují časovou extenzi.” Jak je to tedy s naším upínáním k takovému druhu objektu. To, co slyšíme, je právě pouze onen jeden okamžik z celého tónu. To k čemu je upnuto naše vnímání je pouze jediným okamžikem z tónu jako z celku, který v sobě skrývá jak ono nabíhání, tak znění tak i upadání. Abychom tedy byli schopni uchopit tón jako celek, je třeba podržení odeznělých částí v naší mysli. Toto podržení, které zabezpečuje pochopení tónu jako celku, se nazývá retence. Retence podržuje minulé v soupřítomnosti se stávajícím, tedy přítomným, a tak umožňuje pochopení časového objektu jako celku. Soupřítomnost, která zde nastává, je velmi složitým jevem. To, co již minulo a je podržováno v retenci, není samozřejmě přítomno ve stejném způsobu jako to, co je přítomno skutečně. Právě znějící část tónu je pro nás přítomna fakticky, avšak odeznělá část podržovaná v retenci již fakticky nezní a je držena jako přítomná jen v naší mysli. Tento celý jev nám umožňuje pochopit tón jako celek, neboť pokud bychom byli schopni vnímat pouze aktuálně znějící část tónu, nemohli bychom nikdy tento tón zaslechnout. Vždy bychom slyšeli pouze aktuálně znějící část.

Retence

Pokusme se podívat na to, jak se retence liší od aktuálního prožívaného teď. Retenci můžeme pochopit jako spojnicí bodu, který se nachází v teď, a bodu v minulosti. Bod v minulosti je to, k čemu retence odkazuje. Je to právě proběhlá část časového objektu, kterou je nezbytné podržet pro možnost jeho uchopení. Na druhé straně stojí bod, který je přítomný. Je však přítomný jiným způsobem než právě probíhající část časového objektu. Je to bod, který je také od teď vzdálen, ale ne na ose minulosti a budoucnosti, nýbrž na ose, která také prochází bodem teď, ale která ukazuje míru vzdálenosti soupřítomného. Retence je tedy spojnicí obou bodů, neboť poukazuje jak ke svému východisku, proběhlé části časového objektu, tak i k místu, kde se uplatňuje, přítomnému teď.

Protence

Retence má také svůj protějšek, který se upíná nikoli k jevům, které se již odehráli, ale k jevům budoucím. Jedná se o takzvanou protenci. Protence podobně jako retence přibližuje našemu teď skutečnosti, které nejsou aktuálně přítomné. Podstatný rozdíl je však v tom, že protence nám přibližuje cosi, co se ještě neodehrálo. Jde o určitý druh očekávání, které také zabezpečuje možnost uchopení časových objektů. Toto očekávání je například nezbytné abychom u melodie byli schopni poznat, že již nastal konec. Naše protence, která se týká tohoto časového objektu je již prázdná, možná můžeme říct, že je již bezobsažná, a proto usuzujeme, že již nebude následovat další tón. Nemělo by však dojít k záměně protence a pouhého odhadování.

Odhadování je činnost, kterou provádíme na základě nějakých myšlenkových kalkulací. O těch nemůže být při protenci ani řeči, jedná se spíše o očekávání, které vzniká na základě vnímaného časového objektu. Dalo by se říci, že časový objekt sám zakládá protenci jako takovou. Protence povstává z časového objektu jako nutný výsledek, který je vyvolán působením časového objektu na nás. Tato předzvěst části časového objektu, která ještě nenastala, je zakódována v objektu samém. To, že máme protenci pokračování hudební skladby, vyplývá přímo z hudební skladby samé. Problémem zůstává, jestli protence musí nutně přibližovat pouze to, co se skutečně odehraje. Řekl bych, že je možno najít příklady chybné protence. Jistě každý z nás zažil dojem, že daná skladba bude nadále pokračovat, avšak ve skutečnosti byla rázně ukončena. Přirozený běh skladby poukazoval na její pokračování, ale například autor ji kvůli efektu ukončil. Protence zpřítomňovala cosi, co by mělo být z podstaty věci naplněno, ale ve skutečnosti nebylo. Pokud přijmeme myšlenku, že protence povstává z časových objektů jako jejich přirozený běh, pak asi budeme nuceni připustit, že protence může zpřítomňovat i chybné či mylné části objektu, tedy části, které následně vůbec nenastanou.

Problematika retence a vzpomínání

Vraťme se však na poněkud pevnější půdu, která se nalézá v okolí pojmu retence. Zde je situace přehlednější a jasnější. Je tomu zejména proto, že to k čemu se retence upíná, tedy k již minulým fázím časového objektu, již proběhlo, a tím pádem je to pro nás jakýmsi způsobem hmatatelné. Tvrzení, které jsem právě vyslovil, implikuje nutnost předcházející impresie. Podívejme se na tento problém blíže. Každému je jistě na první pohled zřejmé, že se nemusí jednat o skutečný vjem. K tomu, aby nastala retence, postačí pouhá fantazie či vzpomínka. Stačí nám tedy jakýkoli časový objekt, ke kterému se vztahujeme, aby v nás zanechal stopy retence. Nemusí se tedy nutně jednat o časový objekt, který poukazuje přímo k objektivní realitě. Retence je totiž, podobně jako protence, přímo spjata z časovým objektem, ke kterému se váže. Pokud jsme měli sled či střídání imanentních dat, pak je tento sled či střídání jisté. V tuto chvíli není podstatné jestli ona imanentní data skutečně korespondují s nějakým objektivním okolím, pro nás je důležité, že sled, který vnímáme z jakéhokoli důvodu, je skutečně sledem ať již má korelaci v reálném světě či nikoli. Retence má vazbu na impresi nutnou, neboť nyní prožíváme nějaké teď, ke kterému je retence ohonem. Pokud by toto teď nebylo částí časového objektu, neměli bychom retence, které soupřítomňují minulé části tohoto objektu. Není možné, aby retence byla pouhou myšlenkou či fantazií. Je tomu tak proto, neboť vjem, který v teď máme, nemůže být v teď současně s vjemem, který již byl, jinak než pomocí retence.

Husserl také nazývá retenci primární vzpomínkou. Je však velmi důležité odlišit tento druh vzpomínky od vzpomínky v běžném slova smyslu. Běžná vzpomínka, dále označovaná jako sekundární vzpomínka, je pouhou reprodukcí již proběhlého časového objektu. Lidská mysl je samozřejmě schopna celý objekt znovu konstituovat a tak může dojít k opětovnému průběhu. Reprodukce, tedy sekundární vzpomínka, již však celý objekt nepřináší ve stejném způsobu, jako prožitek či retence. Jedná se o průběh, který má již v sobě vědomí toho, že daná věc proběhla. Toto vědomí faktu, že daný jev je již pouze reprodukován zajišťuje jeho odlišení od primárně prožívaného. To je tedy odlišení od prožitku, odlišení od retence je dáno následujícím rozdílem. Stejně jako retence má i vzpomínka svůj výchozí bod, ke kterému je upnuta, proběhlý časový objekt. Rozdíl nastává v tom, ke kterému bodu se tyto dva akty upínají. Retence, jak již bylo zmíněno výše, se upíná na jinou osu, která prochází teď. Vzpomínka se však upíná přímo do

bodu teď a tudíž na osu stejnou. Pro lepší ilustraci celého problému použiji jednoduchý nákres, který je velmi podobný Husserlovu originálnímu nákresu. Bod A reprezentuje již proběhlou část časového objektu, která je připomínána buď ve vzpomínce nebo v retenci. Na horizontální ose je zobrazen tok času a na vertikální je zobrazena míra toho, jak je vjem zařazován do minula z hlediska aktuálního prožívání. Bod B reprezentuje zařazení primární vzpomínky přinášené retencí pro naše aktuální prožívání. Čím více se vzdalujeme po vertikální ose od teď, je prožitek přinášený retencí stále mlhavější a stále méně výrazný. Domnívám se, že na tomto nákresu je velmi dobře patrný rozdíl mezi retencí, primární vzpomínkou a sekundární vzpomínkou, reprodukcí. Reprodukce přináší již minulé do našeho aktuálního prožívání, bez toho, aby ho vzdálila po oné vertikální ose.

Dalším podstatným rozdílem, který můžeme nalézt je modifikace, kterou přináší sekundární vzpomínka. Sekundární vzpomínka je opětovnou reprodukcí již proběhlého časového objektu. Jako taková samozřejmě nemusí být nutně identická předchozímu průběhu. Na celé reprodukci se podepisují vlivy, které můžeme připsat zapomnění. Díky tomu může reprodukováný objekt vypadat odlišně. Uvědomme si také, že i ona reprodukce má samozřejmě své retence. Pokud bychom zde retence nenacházeli, nebylo by možné časové předměty vůbec reprodukovat. Retence vzpomínky je z venku stejná, jako jakákoli jiná retence. Jedinou odlišností oproti retenci, která je vázána přímo na impresi, je bod, který přibližuje. Přibližuje totiž bod, který byl již jednou přiblížen. Tento rozdíl je podstatný zvláště z hlediska celkového náhledu na celou časovou osu. Pokud se však zaměříme na omezené zkoumání vztahu bodu, který byl východiskem retence, a na zkoumání teď je rozdíl skutečně nepodstatný.

Zajímavým problémem, který se nám nyní nabízí k dalšímu prozkoumání, je problém protence v opětovné vzpomínce. Zde již není protence tak slepou, jako při primárním vjemu. Zde již můžeme s jistotou konstatovat, že ona protence bude naplněna pravdivě. To však není jediným rozdílem, který se zde dá nalézt. Vidím zde ještě jeden podstatnější moment. Tím je nová funkce protence, kterou nyní zastává. V tomto okamžiku zabezpečuje také plynulé plynutí celého vzpomínání. Je totiž tím směrovníkem, který ukazuje cestu ve vzpomínkách a správně řadí jejich tok. Díky tomu je jakýmsi vodítkem v končinách vzpomínek a znovu konstituuje časový objekt jako celek. Budoucnost, na kterou je zde protence zaměřena je budoucností, která již proběhla. Proto tuto budoucnost chápeme jako budoucnost prožitou, tedy budoucnost, která je již známa. Při opětovném prožívání je to, k čemu je protence na druhém konci připnuta, položeno před naším teď. Avšak zase je v tomto položení již patrné, že se nejedná o originální položení v budoucnosti, ale o položení, které je vyvoláno vzpomínkou. Situace je zde velmi podobná situaci, která nastává při retenci u opakované vzpomínky, ale zde je možná rozdíl mezi opakovaným a původním aktem ještě mnohem zřetelnější. Také můžeme o tomto druhu protence prohlásit, že je mnohem živější a úplnější. Důvody, které nás k tomuto prohlášení vedou jsou po předcházejícím výkladu jistě na první pohled zřejmé.

Závěr

Původně jsem se chtěl pokusit o souhrnné shrnutí celé problematiky, kterou nacházíme v díle Přednášky k fenomenologii vnitřního časového vědomí, ale tento úkol se ukázal být příliš ambiciózní, a tak jsem se zaměřil na problematiku spojenou s retencí, vzpomínáním a protencí.

Přesto se však domnívám, že i v těchto několika málo otázkách lze najít zajímavé momenty, o což jsem se také pokusil.